

Brassai és az ifjúság.¹

Szeretett vendégségére gyűltünk össze. Ez a megterített asztal és ez a megtöltött pohár az Úr asztalát jelképezi, melyhez a jó keresztény komoly lelkiismeretvizsgálás után készül. Idézzük fel tehát hű tanítványok módjára a Mester emlékezetét, hódoljunk szelleme előtt, hogy erőt gyűjtsünk és irányítást vehessünk további küzdelmeinkre. Nagy emberek emlékezete és szellemi hagyatéka olyan örökség, „melyet a lopók el nem lohatnak“, olyan alap, melyen megvethetjük lábunkat és biztosan építhetjük jövőnket. De ez az örökség elkötelezés is, melynek roppant súlyos felelősségét éreznünk kell és feltétlenül vállalunk is.

Brassai páratlanul hosszú s küzdelmekkel teljes életéből csupán két olyan mozzanatot akarok megvilágítani, amelyek a nemzeti nevelés és haladás ügyét szolgálták az ifjúság szíve szerinti kívánságával egyértelműen, amelyek kollégiumunkat középkori megcsontosodott rendjéből és szelleméből kimozdították és a haladás útjára indították. De hogy ezt a munkát jelentőségében megérthessük s Brassai szerepét méltathassuk, vázolnom kell azt a közszellemet, mely a lelkek felett uralkodott künn a politikai és társadalmi életben és benn az iskolában a diákok életében.

Brassai 8 hónap híján ezelőtt 100 esztendővel választott a kollégium tanárává. Megválasztása a szabadelvűek győzelme volt az aulikusok felett.

Ferenc megrettenve a francia forradalom királygyilkosságától és a Martinovics-féle összeesküvéstől, abszolút rendőrszellemű kormányzást vezet be. Eltiltja titkos egyesületekbe, külföldi társaságokba való belépést. 1811 óta nem volt országgyűlés. A bécsi kongresszus után a legsötétebb reakció ütötte fel a fejét. A tanulók bizonyítványába elrendeli a gubernium az erkölcsi magavise-

¹ Budapesten a Brassai Sámuel Unitárius Ifjusági Egyesület fennállása tizenötödik évfordulója alkalmából 1936 május hó 15-én a Pannonia-szálló télikertjében tartott serlegbeszéd.

letből való jegy adását. Szigorúan eltiltja a színház látogatását, bálokbanemést, maszkos ruha viselését. Bölöni Farkas Sándort, nem mint színházlátogatót, hanem mint műkedvelő színészt az igazgató Schiller Haramiakjában tetten érte s azon módon szin-padi ruhában a kollégium tömlöcébe kísérte. Aminek olyan Petőfi-Arany-féle vándorszínészkedés lett a folytatása s a vége bocsá-natkérés haragvó szülőitől.

De a szellemi élet törvénye az, hogy mentől erősebb az el-nyomás, annál erősebb a nyomástól való szabadulás vágya. Az általános szellemi és erkölcsi ébredésre a lökés Ardealba Magyar-országból jött. A 17. században Ardeal védelmezte Magyarország politikai és vallási szabadságát. Most Magyarország fizette vissza azt, amit akkor kapott. Az 1825—27. évi magyarországi ország-gyűlésen folyt alkotmányos küzdelem szele és eszméi áthatottak Ardealba is s a hosszú elfojtott csend után új élet szikráit gyuj-tották fel. A megyék követelték az országgyűlés összehívását, mire 1834 májusára Clujra összehívták. Az országgyűlés megnyitását február 11-én a diákság, polgárság és a katonaság közötti far-sangi összeütközés előzte meg. Egy diák a főtéren sétálva a ka-tonai őr előtt pipázva a szemébe fújta a füstöt. Nagy ribillió lett ebből. Katonai riadó, összetűzés, lövöldözés és halál is. Az or-szággyűlésen Kemény Dénes és Wesselényi a népfelség eszméjét fejtegették, olyan addig hallatlan dolgokat fejtegettek, hogy nem a nép van a fejedelmekért, hanem a fejedelmek a népért. Wesse-lényi a beszédekét kinyomatta. Az ifjúság fáklyászenét adott neki. Mire a király az országgyűlést feloszlatta.

Az egész magyar közoktatásügynek 1791 óta legtöbbet vita-tott, legégetőbb pontja a magyar nyelv tanításának kérdése. Künn a magyar nyelvet követelik, benn az iskolában a magyar szó szig-oru büntetés terhe alatt tiltva van. A tanuló két életet élt. Egyi-ket benn a tanteremben, ahol hallgatta és másolta a száraz, ri-deg, scholasztikus előadásokat. Másikat künn a maguk diáki tár-sadalmában, melyben minden szigoru tilalom, büntetés és éber ellenőrzés mellett is az anyanyelv és irodalom kérdését magyar nyelven tárgyalták és vitatták. Krizánál olvassuk, hogy csak 18 éves korában kapott „mintegy történetből“ néhány magyar író-t. Kölcsey 13 éves korában jobban tudott latinul, mint magyarul.

A szellemi forrongás e korszakába esik nálunk az ifjúsági

olvasó és irodalmi kör megalakulása. Ez ügyben esténként hangozó tárgyalások és vitatkozások folytak. A sikátorban fel- és alá-sétáló katonai őr kihallgatta, feljelentette s csak az unitárius vallású guberniumi hivatalnokoknak sikerült az ügyet elaltatni. Az egyház vezetősége azonban csupa aulikus érzelmű öregekből áll. Kövály szerint csak a gazdag főrangúak engedhették meg maguknak a liberálizmus szárnypróbálgatásait. Brassai nem a vezetők és tanártársai jóvoltából és szavazatával lett tanár, hanem — a vidéki honorácior-osztály akaratából. Félték szabadelvűségétől, tanártársai pedig attól tartottak, hogy tudományos hírneve elhomályosítja az övéket. Az ifjúság már ismerte hirtől, nagyra tartotta történelmi elfogultságoktól és megrögzött szokásoktól mentes lényét s megválasztásakor fáklós énekkel tisztelte meg. Az ifjúság szónokája „pártos közvéleményről“ beszélt, mely végre Brassai mellé szegődött s „hosszu éj után várt napot hozott iskolánk egére.“ Brassai belépése fordulatot hoz be az iskola életébe az új kor szellemi áramlatai, reformeszméi áramlata felé. Új hangot hoz be a tanár és tanítvány közti érintkezésbe. A tanár leszáll a kathedra Olimpusáról s tanítványa melegszívű, sorsa iránt érdeklődő barátja lesz.

Ebben az időben a kollégiumnak két nagy kérdése volt megoldandó. Egyik a régi rendtartás, a régi iskolai törvények megújítása, amint a tógástársaság magát kifejezte: „a mostani idők géniuszához való alkalmazása.“ Másik a magyar tanítási nyelv. Brassainak mindkét kérdés megoldásában nagy és nevezetes szerep jutott.

A „tógástársaság“ már 1816-ban kérte a főtanácstól, hogy „a régi időkhöz“ alkalmaztatott törvények némely ágai alkalmaztassanak a mostani idők géniuszához.“ Majdnem két évtized telt el, míg a kérdés oda érlelődött, hogy az 1832. évi főtanács bizottságot küldött ki „a rendszabályok különböző és egymással nem találó ellenkező cikkelyének megegyeztetésére.“ A bizottság azonban hosszú ideig élelmet sem adott magáról. Négy év múlva aztán az ifjúság féktelenkedéseit tovább nem tűrhetvén, Augusztinovic főgondnok tett javaslatot, hogy „a törvények az időhöz és jelenleg gyakorlatba jött hibákhoz képest megújítottassanak.“ A bizottság ismételt sürgetésre az 1837. évi főtanácsra előterjesztést tesz, amely azonban csak elvi döntést kér bizonyos kérdésekre,

melyekben a bizottság tagjai nem tudtak egységes álláspontra jutni. Végre 7 évi előkészítés után az 1839. évi zsinatra előterjesztette javaslatát. A hosszú vajudásnak és késedelmezésnek az volt az oka, hogy a bizottság elnöke (Sala Sámuel) aulikus volt, tagjai közül Bölöni Farkas Sándor és mások a szabadelvű eszmék és reformok lelkes hívei és követelői. Az ifjúság értesült azokról az elmentétekről, melyek a bizottság elnökét és tagjait elválasztották, a tanácssteremből kijutott a hire azoknak a vitáknak, melyek egyes kérdésekről folytak és más a törvényjavaslat előkészítése közben állandó izgalomban élt. A törvényben van némi haladás a korszellem mutatta irányban; de több kérdés nem az ifjúság többször ismételt kérése szerint oldatott meg. Az állandó izgalom és az aulikus szellem felülkerekedése 1837 júniusában, mikor fötanácsra készültek, volt az oka, hogy a kollégium udvaráról többször bedobták Sala ablakát. Szigorú vizsgálat indult meg, napokon keresztül faggatták a tógástársaságot, de a tetteket kipuhatolni nem lehetett. Végül az új tanárt, Brassait bizták meg a vizsgálattal, aki tudott beszélni az ifjúság nyelvén és szellemében s nem-sokára jelentette, hogy több ablakbeverés nem fog történni. És nem is történt. Ezután következett a törvény kihirdetése az iskolai év elején. Mikor az igazgató a felügyelő-gondnokkal belép, amint Kőváry elbeszéli, „oly pokoli lábdobogtatás, padverés kezdődött, hogy a kihirdetésről szó sem lehetett.“ Visszavonultak s a kapukat bezáratták. Déli böjt után délután megjelent Brassai, előadta, hogy nyomozás nem lesz, de a törvényeket fel kell olvasni. „Ha Brassai mondja, akkor hadd olvasódjék.“ És megtörtént a törvények kihirdetése.

Mi volt a lázongás oka? Az, hogy nem volt benne a törvényben a nemzeti nyelv és az egyenruha korszerűbbé tétele, tudniillik a divat szerint a magyar nadrág helyett a pantallon-viselés megengedése. Sajátságos, hogy a diákság, melynek lelke égett a nemzeti irányu haladás vágyától, a magyar nadrágtól akar szabadulni a német pantalon kedvéért, amit csak a hosszú századokon át tartó viselés folytán a megunás érzésével lehet pszichológiai alapon megmagyarázni.

Mikor 1848 március 20-án a pesti események híre Clujra érkezett, az ifjúság rohamkérvényvel minden egyenruhaviselés eltörlését követeli rövid, pattogó mondatokban, mire az egyházi

képviselő tanács — mit is tehetett volna egyebet azokban a lázas napokban? — eltöröl minden egyenruhát.

A másik kérdés, mely a kollégium vezetését ezidőben foglalkoztatta: a magyar és latin tanítási nyelv küzdelme s végül az anyanyelv győzelme. A kérdés azon a főtanácson indult el, amely Brassait tanárnak választotta. A főtanács bizottságot küldött ki „a tanítási rendszer jobb karba s az élet szükségéhez alkalmaztatott arányba hozatalára.” A bizottság, épen úgy, mint a törvényeket előkészítő, hosszú időn keresztül semmit sem csinált. Mint-hogy pedig a latin tanításának sikertelensége miatt évről-évre mind több panasz volt, az 1840. évi belini zsinat erélyes határozatokat hozott sikeresebb tanítására. Helyreállította a plágát, amely a diákok csendes sztrájkja miatt már-már kezdett kimenni a használatból. Kimondotta, hogy minden felsőbb és alsóbb tudományok ennek utána is latin nyelven taníttassanak, a magyarul beszélőket minden jövedelemből, jutalomból kizárta, a színház és bálók látogatásától eltiltotta. Az igazgatóság pedig a határozat végrehajtása közben, hogy a magyarul beszélők följelentőit esetleges támadásoktól védje, azt az intézkedést tette, hogy az esküdtek „bépecsételt levélben” adják be a magyarul beszélők nevét a rektorhoz. De hiába volt minden, a latin sorsa a beteljesedéshez közeledett. 1841 elején a rektor jelentette, hogy az esküdtek „letett hittek ellenére” még egyetlen magyarul beszélő diákot sem jelentettek fel. Jakab Elek esküdt kérdőre vonatván azt felelte, hogy ő többeket feladott ugyan az esküdtszékre, de jegyzőkönyvre vétetni elmulasztotta. Kővári azt felelte, hogy ha feljelenének a diákokat, az esküdtek „nem volnának bátorságban az ifjúság előtt” — még a „bépecsételt levelek” rendszere mellett sem. Ilyen körülmények között, hiába várva a régen kiküldött bizottság javaslatát, megbizzák Brassait, hogy „a célirányosabb tanításra” tervet dolgozzon ki. Brassai az 1841. évi corundi zsinatra már készen volt a tervvel. A zsinat a tervet érdemleges vita nélkül elfogadta s életbeléptetését már a kezdődő iskolai évvel kimondotta.

És itt következik egy érdekes jelenet. Daniel főgondnok „ellenmondást jelent be s már másnap jelentést tesz a főkormányzéknek, azt mondván, hogy „a zsinat az ardeali tanítási rendszerrel merőben ellenkező” rendszert fogadott el minden tárgyalás és vita nélkül és kéri, hogy életbeléptetése akadályoztassék meg.

Íme, az történt nálunk is Brassaival, ami néhány évvel azelőtt Aiudon Szász Károllyal, aki szintén új tantervet készített s akit szabadelvű eszméiért, s a magyar nyelv melletti buzgalmaért tanártársai bevádoltak Estei Ferdinánd előtt. Pedig nem a latin ellen küzdött, hanem az anyanyelv természetes jogait követelte. A vád az volt ellene: az ifjúság számára tudóstársaságot (önképzőkör) alapított, az ifjakat megyegyűlésekre vezette a „vándorpatrióták” meghallgatására, a városban kaszinót alapított s az ifjakat oda bevezette, a klasszikus irodalom kihalt az ő tanítása nyomán, tervébe demokratiai elemeket vegyített, helytelenítette a templomba nemjáróktól a kenyér elvételét, mert „az lelkiismeret dolga,” azt mondotta, hogy a fejedelmek vannak a népekért s nem megfordítva, helyesli a megyék ellenállását. Nagy vizsgálat indult, tanítványait kihallgatták. Egy ilyen kihallgatott diák mondta a többek között: „nem, nem professzor Szász, hanem az idő van claritasok ellen!” Ez a diák találta fejen a szeget. Egy új világ volt keletkezőben, melyet nem láttak sem a kormány, sem a vádlók, csak Szász és az a diáktanítványa!

A gubernium jelentést kért a dologról s állandóan nyilván tartotta a kérdést még évekkel azután is, mikor már épen a főgondnok elnöklete alatt a főtanács beható megtárgyalás után újból is kifejezetten és véglegesen elfogadta az új elveket s így a főgondnok aggodalmai elenyésztek. Ennek a reformnak két kiemelkedő jellemvonása van. Egyik az, hogy a kollégium alsó- és felső tagozatából a latint kidobva a tanítás nyelve a magyar lett. A másik az, hogy az osztályrendszer helyett behozta a szakrendszert. Az alsóbb osztályokat ugyanis eddig minden tantárgyra egy preceptor publikus tanította. Ezután a tantárgyak szakcsoportokba osztattak, lényegben olyan formán, mint sokkal későbbben az egyetemen a tanárképzésnél s a tanítók nem osztályokat tanítottak, hanem szakcsoportba foglalt tárgyakat, melyekből a pedagogarcha vezetése alatt a jelölteknek vizsgálatot kellett tenni. Brassai nélkül ennek a reformnak ki tudja mennyi ideig kellett volna még késni.

1848 március 20-án így kezdte meg előadását: „Jegyezzék meg, hogy a szabadság zászlóját elsősorban mindenütt a fiatal-ság ragadta meg és hordozta körül.” Az ifjúságnak nem kellett ezt kétszer mondani. A szabadságharc kitörésekor a diákok katonának állottak.

A szerencsétlen vég után Brassainak, mint aki harcba tüzelte az ifjúságot s maga is katonának állott, menekülnie kellett Clujról. Hosszas bujdosás után Pesten húzta meg magát, ahol 9 évet töltött. Összeszorított ajkakkal türt abszolutizmus után 1859 ben az első boldog nap derült Ardealra, mikor az Erdélyi Múzeumot megalapították s Brassai megint elfoglalhatta a kollégiumnál tanári székét, melynek költségeit — csakhogy megnyerhessék a kollégiumnak — tisztelői és barátai adták össze, mert a közpénztár nem bírta ezt a kiadást. És Brassai munkáját most ott folytatta, ahol 12 évvel azelőtt elhagyta. Az 1861-ben megindult Keresztény Magvető első kötetében „*Rövid elmélkedés az iskolaügy felett*“ c. rövid cikkében olyan bírálatot gyakorol az ifjúság magatartásáról, amely mai napság is figyelmet érdemel. És amely mély betekintést enged ennek a nagy embernek az ifjúságot szerető lelkébe. Mint a szerető apa buzdít, elismer, pártfogol, támogat, ha érdemet lát; de szigorú is tud lenni, ha szükségét látja; bírál, büntet és fegyelmez, ha a nevelés célja és érdekei azt kívánják. „*Gondoskodásunk szeretett tárgyának*“ mondja az ifjúságot, melyre azonban a szabadságharc és a rákövetkező önkényuralom csak hátrányos befolyással volt. Az az ifjúság, melynek „első- és főkötelessége a tanulás,“ most „az iskola padjairól akarja vezetni a világot.“ Elveszítette a szerénységet, mely „diszitő ékszere az ifjúkornak“; a megye- és országgyűlések karzatait foglalja el, előfizetési ivatek küld szét saját dolgozataira s mást kezd tanítani akkor, amikor még magának kellene tanulnia. Válogat a tanulmányokban, hogy ő ennek vagy annak hasznát nem látja. Röpiratokat irogat, elemzi tanárai tehetségét, tudományát, bírálja háziéletét, a másiknak társadalmi erkölcsét, harmadiknak tantárgyát, negyediknek tanítási modorát. És e bírálat után felveti a kérdést: mi dermesztette meg annyira az ifjúság tanulási vágyát? És azt mondja: az a realisztikus mozgalom, amely 1848 előtt megvetést és undorodást keltett a latin ellen, nem tudta a csökkentett tanulási vágyát más tárgyra irányítani. Aztán: a Bach-Thunféle erőszakos iskolai politika elleni passzív ellenállás átragadt az ifjúságra is, amely látván, hogy tanára csak kényszerűségből tanít, ő is csak kénytelenségből tanult. Csak immel-ámmal dolgozott, mint az „úr dolgára parancsolt“ jobbágy. A tüntetésekkel elkényeztetett és félrevezetett ifjúság *politikai tényezőnek* tartotta ma-

gát. Nem mutat-e ez a rajz sok hasonló vonást az ifjúságnak a világháború után tapasztalt társadalmi és politikai viselkedésével?

Ime Brassai, aki „gondoskodásunk szeretett tárgyait,” az ifjúságot nem majomszeretettel, hanem okosan szereti: aki elismeréssel jutalmazni tud, de büntetni is, ha egyébbel nem, őszinte bírálattal és egy fájdalmas felszólalással.

Kedves hallgatóim! A Brassai neve ennek az Ifjúsági Egyesületnek a cégtábláján nemcsak dísz és dicsekedés, hanem igaz valójában elkötelezés. Az ifjúság a lelkében élő érzelem ösztönös biztonságával járt el, midőn ezt a nevet cégtáblájául választotta. Tanubizonyosságot tett történelmi érzékéről, mely a mult nagyjait a kegyelet érzelmével veszi körül s kifejezte azt az elhatározását, hogy az általuk termelt nemzeti, erkölcsi és szellemi értékek hű és lelkiismeretes őrzője és ápolója akar lenni. Brassai a tudományok beláthatatlanul nagy birodalmában a legnagyobb birtokosok egyike, akiről halála alkalmával a Magyar Tudományos Akadémia fájdalmas lélekkel állapította meg: hogy meghalt az utolsó magyar polihisztor. Ebben a tekintetben is példányképtül szolgálhat, ha csak abban az értelemben is, hogy törekedjünk minél több tudásra és ismeretre, mert a tudás hatalom. Amilyen gazdag volt szellemiekben, olyan szegény volt anyagiakban. És ez az anyagiakban szegényember értékes könyvtárt hagy a kollégiumnak, jelentékeny összeget az egyháznak és legalább 100-ra megy azok száma, akiket vallásukra való tekintet nélkül adományaival, állandó segítségével támogatott és életpályához segített. Valóságos szenvedéllyel jótékonykodott.

A Brassai név elkötelezés. Kívánom, hogy ez az Ifjúsági Egyesület Brassai szellemében működve éljen, növekedjék és virágozzék, hogy legalább megközelíthesse azt a nemes hivatást, melyet megalapítói maguk elé tűztek. Ezt pedig csak úgy érhetik el, ha hívek lesznek azokhoz az eszmékhez, melyekért ő egy hosszú életen keresztül küzdött, ahoz a fenkölt erkölcsi ideálistmushoz, mely minden cselekedetében vezette, ahoz az életeszményhez, mely minden törekvésének irányt szabott. És hívek lesznek ahoz a szegény egyházhhoz, melynek multja csupa szenvedély és nélkülözés, de elvei olyan fenségesen tiszták, hogy a jövő fejlődésének bármilyen irányában kiállják a próbát. A Brassai neve a magyar nép művelésének önzetlen munkálására kötelez és arra az áldozó készsége, amely ezt a nagy embert oly szépen jellemezte.

Az ő szelleme és emlékezete éljen örökön-örökké.

Balázs Ferenc új könyve.

Balázs Ferenc újból egy vaskos kötetten lepte meg a világot. A könyv címe: *A rög alatt*, amelyben főképpen a falu érdekében kifejtett munkásságát mondja el. A könyvet érdekesebbnél érdekesebb részletek tarkítják, de találunk benne olyan helyeket is bőségesen, amelyek mélységesen elkedvetlenítenek, s amelyeket megjegyzés nélkül nem hagyhatunk. Nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül azért, mert abban az unitárius egyházzól, az egyház hiteseimről, szervezeteiről, kormányzóiról, az egyház hivatásos szolgálóiról: a lelkészekről és tanítóikról hol burkoltan, hol nyíltan olyan képet fest, vagy sejtet, amely mélyen lesújtó s amely egyáltalán nem igaz s ha az igaz volna, egyházunk élete fölött megszólalhatna a halált jelentő harang. Megvallom, nagyon feszélyez a szerzőnek még mindig beteg állapota; nem szeretnék neki fájdalmat okozni, noha ő egyáltalán nem látszik törődni azzal, hogy szavai, írásai milyen kellemetlen hatást ébresztenek azoknak a lelkében, akik egyházunk életével, a magyar unitarizmus múltjával, jelenével és jövő reményeivel azonosítják teljesen magukat. Ha nem is leszek hízog, azt hiszem nem okozok nagyobb fájdalmat a szerzőnek, mint ő okozott nekem ezzel a könyvvel, amely az író tehetsége után ítélve, lehetett volna egy nagyszerű, építő mű, amely nemcsak mint irodalmi érdekesség, hanem mint igazi utörő munka is egyik kincse lett volna hazarészünk mai irodalmának.

Balázs Ferenc „A rög alatt” címmel élete és munkássága történetét mondja el 1928—1935-ig, melynek nagy része a Cheia-i egyházközségben teljesített munkája körül forog. A művet a világkörüli utjáról írt munkájával hozta kapcsolatba és szerencsétlenségére nem állapítja meg s talán nem is akarja megállapítani, hogy mit ír. Utleírás nem lehet, hiszen előbbi műve sem az, hanem érdekes, naiv csevegés azokról, amiket Balázs Ferenc világkörüli utjában látott. Ama sorából, amely így szól: „Elvettem magam egy picinyke helyre, oda bujtam a rög alá, hadd lám: